

Ужгородський національний університет
Науково-дослідний інститут порівняльного
публічного права та міжнародного права

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: ІНСТИТУЦІЇ

правила

процедури

ГЕЛЬВЕТІКА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

За редакцією професора
Михайла Савчина

УДК 340:338(02.064)
П68

Рецензенти:

Гришук Оксана Вікторівна, доктор юридичних наук, доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Поєдинок Валерія Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою
юридичного факультету Ужгородського національного університету
(протокол № 12 від 21.12.2021 р.)*

*Видання здійснено у рамках національного проекту
прикладних наукових досліджень
«Правове регулювання економічної системи у контексті глобалізації:
свобода, інституції, процедури, інновації, перспективи»*

Правове регулювання економічної системи: інституції, правила, процедури : монографія / за ред. проф. М. В. Савчина. — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. — 830 с.

ISBN 978-966-992-672-2

У монографії обґрунтовуються засади соціетальної моделі національної економічної системи. Зокрема розкрито сукупність юридичних засобів, заснованих на вільному розвитку індивіда, реальних гарантіях економічних свобод, функціонуванні засад вільної ринкової соціально орієнтованої економіки та збереженні довкілля. Особливу увагу приділено дослідженню правового забезпечення інноваційного та сталого розвитку національної економіки в умовах процесів глобалізації. З точки зору європейської інтеграції та інших регіональних форм економічної співпраці розкрито основні напрями правового забезпечення інноваційного та сталого розвитку економічної системи України. Висвітлено систематику національних та міжнародних засобів захисту соціальних та економічних прав.

УДК 340:338(02.064)

ISBN 978-966-992-672-2

© Авторський колектив, 2021
© НДІ порівняльного публічного права
та міжнародного права, 2021

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	10
СПИСОК СУДОВИХ РІШЕНЬ	11
ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1	
ОСНОВНІ МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ	
<i>Вступ</i>	20
1.1. Основні моделі втручання держави у економічні свободи та діяльність економічних інституцій (Михайло Савчин, Тетяна Карабін)	21
1.2. Соціетальна модель правового регулювання економічної системи (Михайло Савчин, Тетяна Карабін)	44
1.3. Основоположні принципи права та економічна система (Михайло Савчин, Ярослав Лазур, Олександр Білаш)	58
<i>Висновки</i>	70
РОЗДІЛ 2	
ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ (Михайло Савчин)	
<i>Вступ</i>	72
2.1. Чотири вершини переходу	73
2.2. Економічні інституції та трансформації	108
2.3. Перехідна економіка та демократична підзвітність	118
<i>Висновки</i>	132
РОЗДІЛ 3	
ПРАВОВА ГЛОБАЛІСТИКА ТА ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ	
(Михайло Савчин)	
<i>Вступ</i>	134
3.1. Національний суверенітет та транснаціональність у правовому регулюванні економічної системи	135

3.2. Юридичні інструменти забезпечення національних інтересів та міжнародне співробітництво у сфері економіки	150
3.3. Право на епідемічну безпеку та економічна система: національне та транснаціональне	171
3.4. Трансгуманізм: основні тенденції розвитку (Тереза Попович)	188
<i>Висновки</i>	200

РОЗДІЛ 4

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ

<i>Вступ</i>	202
4.1. Межі втручання держави у діяльність економічних інституцій: конституційно-адміністративні аспекти (Тетяна Карабін, Михайло Савчин)	203
4.2. Ефективність правового регулювання податкових відносин та свобода економічної діяльності (Ярослав Греца)	219
<i>Висновки</i>	240

РОЗДІЛ 5

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

<i>Вступ</i>	241
5.1. Конституційний захист економічної конкуренції: систематика та енергетичний ракурс (Михайло Савчин)	241
5.2. Юридичний механізм захисту економічної конкуренції (Олександр Дякулич)	254
5.3. Юридичний захист конкуренції на енергетичному ринку (Ярослав Чекер, Дмитро Мельнік)	275
<i>Висновки</i>	294

РОЗДІЛ 6

ПУБЛІЧНІ ЗАКУПІВЛІ (Тетяна Карабін)

<i>Вступ</i>	295
6.1. Призначення законодавства про публічні закупівлі	296

6.2. Сфера застосування законодавства про публічні закупівлі	301
6.3. Принципи публічних закупівель	304
6.4. Процедура закупівель	310
6.5. Оскарження та контроль	314
<i>Висновки</i>	319

РОЗДІЛ 7

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ МЕДИЧНОЇ РЕФОРМИ (Олександр Грін)

<i>Вступ</i>	321
7.1. Сучасні підходи до реформування механізмів управління здоров'ям	322
7.2. Нова модель фінансування системи охорони здоров'я в умовах реформи	328
7.3. Реформа первинної медичної допомоги	334
7.4. Реформа вторинної і третинної медичної допомоги	341
7.5. Механізм внесення медичних записів, записів про направлення та рецептів на лікарські засоби до Реєстру медичних записів	347
7.6. Реформування фармацевтичного сектору в умовах проведення медичної реформи	350
7.7. Програма реімбурсації лікарських засобів «Доступні ліки» в системі державних гарантій медичного обслуговування населення	352
7.8. Державне регулювання відпуску медичних препаратів у зарубіжних країнах	357
<i>Висновки</i>	360

РОЗДІЛ 8

ПРИВАТНОПРАВОВИЙ АСПЕКТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ

<i>Вступ</i>	361
8.1. Право на самообмеження: цивілістичний огляд окремих економічних свобод (Оксана Кіріяк)	362

8.2. Економічна свобода v. право на приватність (Віталій Гаделія)	376
8.2.1. Нормативно-правова база в сфері захисту персональних даних	377
8.2.2. Практика застосування законодавства в сфері захисту персональних даних	379
8.3. Економічна свобода юридичних осіб приватного права (Вікторія Надьон)	392
8.4. Економічні свободи учасників сімейних відносин (Марія Менджул)	413
Висновки	430

РОЗДІЛ 9

ДОВІРЧА ВЛАСНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

(Катерина Некіт)

Вступ	432
9.1. Особливості фідуції як континентальної моделі довірчої власності	433
9.2. Специфіка правового регулювання довірчої власності в Україні	437
9.3. Забезпечувальна довірча власність в українському законодавстві: проблеми та перспективи	446
Висновки	460

РОЗДІЛ 10

ЛІЦЕНЗІЙНИЙ ДОГОВІР У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

(Анна Штефан)

Вступ	464
10.1. Загальні вимоги до ліцензійного договору	465
10.2. Загальна характеристика істотних умов договору	472
10.3. Істотні умови ліцензійного договору	476
Висновки	493

РОЗДІЛ 11 КОМЕРЦІЙНЕ ПРАВО ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНСТИТУЦІЇ

<i>Вступ</i>	494
11.1. Окремі аспекти правового статусу господарських товариств (Вадим Рошканюк)	495
11.2. Основні риси та роль цифрової економіки у комерційній діяльності (Аліна Гусь)	507
11.3. Доктрина заборони суперечливої поведінки як засіб виявлення недобросовісності (Олександр Поліводський)	529
11.4. Проблема співвідношення публічного та приватного інтересу при вирішенні земельних спорів (Олександр Поліводський)	545
<i>Висновки</i>	565

РОЗДІЛ 12 ІННОВАЦІЇ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (Ольга Розгон)

<i>Вступ</i>	568
12.1. Свобода підприємницької діяльності та свобода наукових досліджень	569
12.2. Підходи до розуміння правових категорій «інноваційна діяльність» та «інноваційний процес»	576
12.3. «Господарська діяльність», «підприємницька діяльність», «комерційна діяльність» і «підприємництво»: співвідношення понять та їх сутність	581
12.4. «Інноваційний продукт» та «інноваційна продукція» як результати інноваційної діяльності	587
12.5. Комерціалізація результатів наукових досліджень та розробок і трансфер технологій як процеси інноваційної діяльності	593
12.6. Договірні відносини у сфері трансферу технологій	598
12.7. Окремі аспекти правового статусу учасників інноваційного процесу та суб'єктів трансферу технологій	614
<i>Висновки</i>	621

РОЗДІЛ 13

ГОСПОДАРСЬКА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

(Олександр Гарагонич, Юрій Бисага)

<i>Вступ</i>	622
13.1. Сутність і значення категорії господарська правосуб'єктність	622
13.2. Структура господарської правосуб'єктності	637
13.3. Усталені підходи до розуміння сутності господарської компетенції	643
13.4. Правова природа господарської правоздатності	656
<i>Висновки</i>	662

РОЗДІЛ 14

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

(Вікторія Надьон)

<i>Вступ</i>	663
14.1. Доктринальний підхід до проблеми визначення юридичної відповідальності (цивільно-правової відповідальності)	664
14.2. Співвідношення юридичної відповідальності (цивільно-правової відповідальності) та санкції як правових категорій	673
14.3. Окремі аспекти переддоговірної відповідальності	681
14.4. Випадки змішаної цивільно-правової відповідальності	684
14.5. Заходи оперативного впливу та цивільно-правова відповідальність (спільне та відмінне)	686
14.6. Проблемні аспекти самозахисту як форми захисту порушеного права	701
<i>Висновки</i>	709

РОЗДІЛ 15

ЗАХИСТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

<i>Вступ</i>	711
15.1. Природа та характеристика соціально-економічних прав людини (Михайло Савчин)	712

15.1.1. Право власності	712
15.1.2. Свобода вибору занять та роду професії	720
15.1.3. Право на об'єднання в профспілки та право на страйк	723
15.1.4. Право на соціальний захист	725
15.1.5. Право на медичне забезпечення	732
15.1.6. Захист соціальних прав конституційною юстицією та економічний аналіз права	734
15.2. Захист соціально-економічних прав у практиці Європейського суду з прав людини (Юлія Ремінська)	752
15.2.1. Сутнісна природа соціально-економічних прав: сфера функціонального застосування Європейської конвенції	754
15.2.2. «Правозастосовне сплетіння» доктрин еволютивного методу тлумачення конвенційних норм та позитивних зобов'язань держави у сфері забезпечення соціально-економічних прав: бачення Суду	759
15.2.3. Правова аргументація ЄСПЛ у справах, пов'язаних із захистом соціально-економічних цінностей: деякі основні методологічні підходи	766
15.3. Соціально-економічні права людини в Україні крізь призму положень Європейської соціальної хартії (Яна Сімутіна)	782
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	807
ДОДАТОК	822
ДАНІ ПРО АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	826

і розгортати свою медичну інфраструктуру, паралельно долаючи проблему бідності та забезпечення рівного доступу до ресурсів, не допускаючи сегрегаційних дискримінаційних практик.

3.4. Трансгуманізм: основні тенденції розвитку

Пошук концептуальних стратегій пояснення природи і подальших перспектив розвитку людини привів низку мислителів і вчених середини-кінця ХХ ст. до обґрунтування різного роду напрямків, серед яких одне з провідних місць займає трансгуманізм. Це концепція, яка на сьогодні здатна пояснити ті вектори руху людства, які, на разі, можемо досить явно спостерігати. Йдеться, зокрема, про посилення впливу передових технологій (у тому числі інформаційних), сцієнтифікацію суспільного життя, активний розвиток віртуальної сфери буття, посилення гедоністичних спрямованостей та ін. Всі зазначені вектори демонструють дуалізм становища сучасної людини: з одного боку, вона постає їх «творцем», а з іншого – результати такого «творіння» відображаються на ній самій²²³.

3.4.1. Трансгуманізм: визначення сутності. У цілому трансгуманізм можна визначити як новітній науковий напрямок, який стверджує можливість трансформації становища людини, використовуючи здобутки науково-технічного прогресу. При цьому ця зміна передбачає покращення фізичних, інтелектуальних можливостей людини, а також вдосконалення людської психіки, що матиме наслідком подолання смертельних хвороб, страждань, психіатричних відхилень, старіння, смерті тощо.

²²³ Попович, Т.П., Телеп, Ю.В., Ільченко, С.О. (2021, 27–28 травня). Трансгуманізм: визначення сутності. *Закарпатські правові читання* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Том 2, с. 60). Ужгород : РІК-У.

Під трансгуманізмом розуміють культурну та інтелектуальну течію, що використовує досягнення науки і техніки для розвитку фізичних і ментальних здібностей людини. Вважається, що трансгуманізм зачіпає деякі аспекти людських біологічних станів, таких як інвалідність, фізичні страждання, хвороба, старіння. При цьому смерть розглядається як небажаний і даремний підсумок біологічного життя. У даному контексті мислителі-трансгуманісти розраховують на досягнення у галузі біотехнологій та інші досягнення інтелектуальної культури високих технологій. Переваги та недоліки детальних трансформацій людської природи теж належать до числа інтересів трансгуманізму²²⁴.

Трансгуманізм також інтерпретують як сучасний філософський напрямок осмислення майбутнього людства, враховуючи об'єктивні фактори розвитку науки і технологій. У цьому зв'язку дослідники визначають кілька важливих постулатів, на які опирається ця філософська концепція: по-перше, людство обмежене тілом; по-друге, враховуючи ланцюжок «люди – транслюди – постлюди», стверджується про можливість формування нового суспільства на основі передових технологій, самі ж індивіди в його рамках житимуть в мирі та розвиватимуться у нескінченності²²⁵.

Одна із найбільш важливих концептуальних позицій сучасних трансгуманістів пов'язана із покращенням людської природи майбутніх поколінь за допомогою маніпулювання генетичним кодом, а, відповідно, втручання у хід еволюції. З їх точки зору, еволюція до тепер являла собою тільки великий набір спроб і помилок, імпровізацій, що мали місце протягом тисячі років.

²²⁴ Барышников, П.Н. (2014). Типология бессмертия в теоретическом поле французского трансгуманизма. *Философские проблемы информационных технологий и киберпространства*, 1, 102.

²²⁵ Szopa, R. (2021). Is Transhumanism Heading Towards Redefinition of Human Being or Towards Utopia? *Scientia et Fides*, 29, 202.

Проект же трансгуманістів передбачає якомога ефективніше спрямування цього процесу, у тому числі, через контроль над непотрібними мутаціями²²⁶.

Трансгуманізм, як «ідеологічний рух, що виступає за підвищення фізичних та інтелектуальних можливостей людини шляхом технологічних модифікацій»,²²⁷ прагне «створити ідеальних людей з поліпшеними постлюдськими можливостями і якостями в ідеальному світі матеріального достатку, що обіцяє стабільність і повноцінне життя»²²⁸. При цьому трансгуманізм ставить перед собою три завдання: по-перше, відновити людину (терапевтичні засоби); по-друге, збільшити її фізичний, психічний та інтелектуальний потенціал; по-третє, перетворити її природу²²⁹.

У контексті зазначеного доречним є звернення до позиції Дж. Гакслі, який називає трансгуманізм свого роду новою вірою, пов'язаною з можливостями самоперевершення людського роду: «людина, яка залишилась людиною, але перевершила себе, через та заради реалізації нових можливостей її природи»²³⁰. Провідною ж ідеєю такої «віри» є переконання у можливості та необхідності скерування еволюційного процесу в напрямку удосконалення людини в спосіб «подолання» природної складової (хоча й при її збереженні) через множення і доповнення штучною, тобто результатами науково-технічного і технологічного прогресу. Завдяки цьому людська природа стає предметом інновацій та трансформацій, а технологія – розглядається як продовження еволюції

²²⁶ Teixeira, J. (2020). Transhumanism, immortality and the question of longevity. *Revista de Filosofia Aurora*, 32, 29.

²²⁷ Vaccari, A. (2015). Transhumanism and human enhancement: A post-mortem. *Bioethica Forum*, 8, 23.

²²⁸ Uzomah, M.M., Attoh, U.S. (2020). Transhumanism as a philosophy of material transfiguration: A critical analysis. *Social Sciences, Humanities and Education Journal*, 1, 31.

²²⁹ Falencyk, M. (2018). Transhumanizm czy humanizm? Krytyczne spojrzenie na nową ideologię. *Studia Teologiczno-Historyczne*, 1, 246.

²³⁰ Huxley, J. (1957). *New Bottles for New Wine* (p. 17). London : Chatto&Windus.

людини. В результаті повинен відбутись глибокий симбіоз людини і машини аж до появи постлюдських сутностей²³¹.

Трансгуманісти виходять з постулату, що світ є пізнаваним. Все, що існує, зводиться до ідеальних чи математичних структур, остаточне знання про які є чи буде доступним людській свідомості. Звідси метою наукового прогресу є здатність маніпулювати цими структурами настільки, наскільки людський досвід, щастя чи задоволення є чи буде безкінечно нездійсненим²³².

За своїм змістовним наповненням концепція трансгуманізму передбачає низку напрямів «розвитку» людини і людства, серед яких: гедоністичний – передбачає спрямованість на максимальне фізичне, психологічне й інтелектуальне задоволення потреб людини, а також зменшення й уникнення страждань; іморталізм – спрямованість на відтермінування та «ліквідацію» смерті людини в перспективі; екстропіанізм – використання результатів технологічного прогресу для покращення людини як виду (експлуатація суперінтелектуальних машин, молекулярна нанотехнологія, віртуалізація свідомості, колонізація космосу та ін.)²³³.

Як бачимо, філософія трансгуманізму охоплює собою широкий спектр аспектів, що стосуються природи людини та подальших перспектив людства, її еволюції – фізичні, психологічні, інтелектуальні – які доповнюються й прагнуть бути вдосконаленими за допомогою результатів прогресу в науці та технологіях.

3.4.2. Глобалізація як індикатор розвитку трансгуманізму. Протягом ХХ–ХХІ століть в умовах бурхливого, стрімкого розвитку науки, техніки і технологій ми стали свідками посилення глобалізаційних тенденцій, що, безсумнівно, вплинуло на формування та

²³¹ Iuga, I. (2016). Transhumanism Between Human Enhancement and Technological Innovation. *Symposion*, 3, 87.

²³² Alfsvag, K. (2015). Transhumanism, Truth and Equality: does the Transhumanist Vision Make Sense? *Theofilos*, 7, 259.

²³³ Солдатська, Т. (2017). Перспективи трансгуманізму як нової філософії людини. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: філософсько-політологічні студії*, 15, 111.

розвиток трансгуманістичних світоглядних орієнтацій. Спробуємо провести паралелі між цими феноменами.

Глобалізація охоплює собою, окрім іншого, і технологічний рух, що поширюється на всіх істот, всі покоління й усі види²³⁴. Люди стають ближчими одне до одного попри кордони, відстані тощо. Якщо ще кілька століть тому людство являло собою низку досить відмежованих одних від одних народів, то культур, то сьогодні можна з упевненістю говорити не просто про зміцнення зв'язків між такими «локальними» одиницями, але й про посилення взаємозалежності між ними. У більшій чи меншій мірі поступово це призводить до того, що різні сфери суспільства (політична, економічна, культурна та інші) гомогенізуються, тобто стають однорідними, подібними в своїх тенденціях. Отже, відбувається формування певних інтегральних ліній для розвитку суспільного життя, які все більше пронизують сучасні держави та народи. Відповідно, цей процес впливає на «стирання» відмінностей між культурами та на формування так званого «стандарту *homo globalis*», що цілком відповідає ідеям трансгуманістичного світогляду.

Аналізуючи сучасний процес глобалізації, можна прийти до наступних висновків: 1) глобалізація як дедалі зростаюча взаємоспіввіднесеність усіх компонентів людства і необхідна складова еволюції людства, яке самоорганізується, не може себе вичерпати, це процес імперативний; 2) глобалізація має переважно стихійний характер, проте який піддається скеруванню через світові інститути із певними державними функціями і через множину взаємодоповнюваних засобів управління; 3) глобалізація як посилення інтегрованості при збереженні відмінностей супроводжується виникненням нових нерівностей, так само як і нових можливостей їх регулювання; 4) глобалізація, як процес безальтернативний,

²³⁴ Fujimoto, K. (2013). Globalization and ethics for the future. *Waseda Rilas Journal*, 1, 168.

є варіабельною: або нівелююча глобалізація або глобалізація, заснована на принципах рівновідмінності всіх її учасників²³⁵.

Такі висновки, на мою думку, є значимі для розуміння тенденцій розвитку трансгуманізму: по-перше, останній, як і глобалізація, передбачає уявлення про новий етап еволюції людства, що, завдяки здобуткам науки і технологій, отримує свою невичерпність і широку диференційованість; по-друге, можна вести мову водночас як про стихійний характер трансгуманістичних ідей, так і про їх «керованість» з боку міжнародного співтовариства, окремих держав світу тощо; по-третє, подібно до глобалізації, трансгуманізм передбачає як нові можливості, так і спричиняє формування нових нерівностей (до прикладу, через відсутність фактору рівнодоступності до використання результатів науки і технологій); по-четверте, попри те, що на сьогодні неможливо спрогнозувати розвиток трансгуманізму, останній, як і глобалізація, відбуватиметься або через «стирання» відмінностей між людьми, або завдяки прийняттю принципу рівновідмінності між ними.

Окрім цього, схожість глобалізації та трансгуманізму можна простежити і у таких аспектах:

1. Зростання ролі індивідуалізації у житті людей, що пояснюється, зокрема, тим, що «людське «Я» стає своєю центральною дійсністю», ... «навколо якої концентруються зусилля, що орієнтовані на задоволення індивідуальних потреб, ... замість суб'єкта, що орієнтований на зовнішній світ, на передній план висовується зовнішній світ, що орієнтований на індивіда»²³⁶.

2. Зниження ролі традиційних цінностей, що формувались протягом довготривалого періоду. Вказане пов'язане з тим, що за

²³⁵ Чешков, М. (2000). Глобалізація: сутність, сучасна фаза, перспективи. *Незалежний культурологічний часопис*, 19. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/cheshkov.htm>

²³⁶ Ручка, А. (2012). Цінності і смисли як компоненти соціокультурної реальності (с. 105). Костенко, Н. (ред.). *Смислова морфологія соціуму*. К.: Інститут соціології НАН України.

своєю сутністю наука і технології є речами інноваційними. Більше того, на сьогодні – це головні «каталізатори» розвитку цивілізації. Тому логічний висновок: де множить інноваційність, применшується традиційність.

Разом із тим, враховуючи вищезазначені тенденції, сучасна людина стала більше турбуватися про свою культурну ідентичність, оскільки конкретний індивід як представник того чи іншого соціокультурного середовища починає відчувати, що «втрачає» себе, гомогенізується з глобальним людством. Це посилює у ньому зворотну реакцію – зберегти «своє власне», відмінне від інших. Як наслідок, глобальна спільнота в подальшому може бути сформована на основі поваги до різноманіття народів і культур, і бути позначеною як єдність у плюралізмі²³⁷.

Варто також зауважити, що глобалізація спричинює появу нових ідентичностей, що формуються через синтез біології та технології. Завдяки накопиченню технологічної винахідливості подібне поєднання поступово досягає передового рівня. Трансгуманізм – це лише один із векторів утілення процесів глобалізації, який призводить до того, що окремі дослідники називають «гіпергібридизацією» самості та групи і являє собою все більш зростаюче в епоху глобалізації прагнення індивідуалізму та витіснення колективізму²³⁸. Як я вже зауважувала раніше, глобалізація та трансгуманізм виступають проявами індивідуалістичної спрямованості людини. В їх основі – новий тип «виживання» (а звідси – новий етап еволюції) – зорієнтований не на силу чи стійкість у природному відборі, але на можливість й доступність результатів науки і технологій. Відповідно, новий етап еволюції значною мірою сконцентрований на продуктах власне людського мислення

²³⁷ Wang, Y. (2007). Globalization enhances cultural identity. *Intercultural Communication Studies*, 1, 86.

²³⁸ Banji, S. (2018). Globalisation and the transhumanist identities. *Journal of Futures Studies*, 22, 85–92.

та діяльності, в ньому, безперечно, все більшу роль відіграватимуть «штучні» елементи.

3.4.3. Призма цінностей: гуманізм, трансгуманізм, постгуманізм. Як стає зрозумілим виходячи з самої назви, трансгуманізм постає однією із сучасних форм спрямування ідей гуманізму, які були зреалізовані в епоху Відродження. Ренесансний гуманізм запропонував антропоцентричну картину світу на протигагу космоцентричній – епохи Античності та теоцентричній – епохи Середньовіччя.

В основі гуманістичної концепції лежить ідея про людину як вищу цінність, завдяки чому всі матеріальні та нематеріальні ресурси повинні бути скеровані на досягнення її максимального добробуту в усіх сферах буття. Людина починає сприйматися як окрема особлива субстанція, що не зводиться до поєднання різних сутностей (божественної і природної, духовної і тілесної)²³⁹.

Можна з упевненістю стверджувати, що до розвитку трансгуманізму глобалізаційні процеси мали в своїй основі гуманістичну спрямованість, що виразилось серед іншого в демократизації суспільних процесів, визначенні й захисті прав людини на рівні міжнародного співтовариства як основоположних для її розвитку, урізноманітненні проявів свободи людини в різних сферах її індивідуального та суспільного буття, орієнтованості науково-технологічного прогресу на потреби людини тощо. Водночас, як ми уже відзначали вище, гуманізм у руслі глобалізації приніс собою посилення тенденцій індивідуалізму, завдяки якому людина переважно концентрується на своїх потребах й інтересах, а, відповідно, усе більше відходить від «турботи» про колективне ціле і суспільне благо. Таким чином, не стільки йдеться про цінність людини як частини колективу, скільки про цінність індивідуалізованої людини. Відтак, поступово під впливом

²³⁹ Ковба, Д.М., Грибовод, Е.Г. (2019). Теоретические аспекты феномена трансгуманизма: основные направления. *Дискурс-Пи*, 3, 43.

різних факторів (у тому числі і глобалізації) гуманізм був «доповнений» чи отримав новий вектор свого розвитку – трансгуманізм.

Той факт, що трансгуманізм є однією із сучасних трансформацій гуманізму, засвідчують різноманітні програмні документи трансгуманістичного руху. Так, до прикладу, Декларація трансгуманізму, прийнята Всесвітньою трансгуманістичною організацією, відзначає, що трансгуманізм «охоплює багато принципів сучасного гуманізму». Йдеться, зокрема, про особистісне зростання поза існуючими для людини біологічними обмеженнями, за допомогою новітніх технологій²⁴⁰.

Окрім трансгуманізму, все більше дослідників вказують на формування постгуманізму як ще більш новітнього світогляду глобального людства. Між трансгуманізмом та постгуманізмом існує принципова відмінність. Якщо перша концепція виходить із домінування людини над іншими живими істотами, яка може бути врятована завдяки розвитку науки і техніки й експлуатації планети, то друга – відкидає антропоцентризм гуманістичної філософії, одним із негативних результатів якої стала глобальна екологічна криза²⁴¹. У продовження ідей постгуманізму додамо: насамперед йдеться про повернення до досократичного періоду філософії, коли дослідження людини і природи були єдині²⁴².

Постгуманізм ґрунтується на позиції, згідно з якою існує множинність людської і нелюдської природи. Природа в цій системі – це скоріше культура, аніж заздалегідь визначена істота. З такого кута зору, різні культури й цивілізації породжують різних розумних істот²⁴³. Найбільш поширеним є визначення

²⁴⁰ The Transhumanist Declaration. URL: <https://itp.uni-frankfurt.de/~gros/Mind2010/transhumanDeclaration.pdf>

²⁴¹ Çavuş, C.C. (2021). Transhumanism, posthumanism, and the «Cyborg Identity». *Fe Dergi*, 1, 180–181.

²⁴² Valera, L. (2014). Posthumanism: beyond humanism? *Cuadernos de Bioética*, 3, 483–484.

²⁴³ Sapeňko, R., Trocha, B. (2020). Philosophical and Cultural Aspects of Transhumanism and Posthumanism. *Future Human Image*, 14, 71.

постгуманізму як світогляду, що приходить на зміну гуманізму, як майбутнє гуманізму в епоху «пост». З цього визначення зрозуміло, що основна увага його прихильників зосереджується не на виробленні концептуальних та світоглядних принципів постгуманізму, а на запереченні, протесті проти традицій гуманістичної думки. Тому в постгуманізмі вбачають світогляд, що приходить на зміну безмежній віри в прогрес гуманізму, в цивілізаційну місію людини на Землі²⁴⁴.

У цілому характеризуючи ціннісні уявлення гуманістичного, трансгуманістичного і постгуманістичного світоглядів можна окреслити такі особливості. Гуманізм і трансгуманізм виходять з визнання людини найвищою цінністю в світі природи та світі культури. Тобто всі спрямування природного і суспільного розвитку повинні зосереджуватися на задоволенні потреб, інтересів людини, забезпеченні її добробуту. Окрім цього, ці типи світогляду зорієнтовані на позиції про необмеженість можливостей людини для її розвитку. Разом із тим, трансгуманізм вносить щось особливе до гуманізму. По-перше, додається науково-технологічний прогрес людства, завдяки якому для людини будуть створені максимально сприятливі умови для її розвитку, зокрема, завдяки усуненню факторів страждання, хвороб, посилення комфортизації життя, здобуття безсмертя та ін. По-друге, посилюється експансіоністський фактор, тобто сприяння розвитку людини відбувається через активне (і часто нестримне в своїх потребах) використання природних ресурсів планети. На противагу цьому, гуманізм більш стриманий у своїх орієнтаціях. Трансгуманізм є однозначно більш радикальним, оскільки він сприяє не лише традиційним засобам вдосконалення людської природи, таким як освіта та культурне

²⁴⁴ Озадовська, Л.В. (2014). Людина в пошуках самої себе: людина, транс людина, пост людина. Що далі? *Науковий вісник НУБІП України. Серія: Гуманітарні студії*, 203, 2(УКР), 111. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Gumanitarni/article/download/4984/4911>

вдосконалення, але й безпосередньому застосуванню медицини та технологій для подолання деяких наших обмежень (психологічних, фізіологічних, розумових).

Трансгуманісти переконані, що сучасне людство не повинно бути кінцевою точкою еволюції, сподіваються, що завдяки відповідальному використанню науки, техніки та інших раціональних засобів нам врешті вдасться стати посмертними істотами з набагато більшими можливостями, ніж теперішні люди. Приділяється увага як сучасним технологіям, таким як генна інженерія та інформаційні технології, так і очікуванім майбутнім, таким як молекулярна нанотехнологія та штучний інтелект²⁴⁵.

Трансгуманісти вважають, що вільна особистість має повне право втручатися у природу. На їхню думку, не повинно бути певних моральних чи етичних табу, що забороняють особам на їх власний розсуд змінювати природу. Вони не бачать нічого осудного ні в бажанні людей жити якомога довше, ні в їх природному прагненні робити, вчитися і в цілому жити значно більше, ніж це наразі можливо. Особистість, у розумінні трансгуманістів, має право формуватися і розвиватися набагато довше того обмеженого життєвого віку, який відведений їй еволюційним минулим²⁴⁶.

У свою чергу, в постгуманістичному світогляді підкреслюється необхідність зміни людини до себе, до суспільства, оточуючого середовища і стрімкого розвитку технологій. Більше того, враховуючи індивідуалістичну спрямованість гуманізму та експансіоністський характер трансгуманізму, постгуманізм, переймаючись ситуацією з глобальними екологічними проблемами, не просто вирівнює становище людей порівняно з іншими живими істотами, але й наголошує на тому, що вони (індивіди) не можуть претен-

²⁴⁵ Bostrom, N. (2005). *Transhumanist Values*. URL: <http://www.nickbostrom.com/ethics/values.html>

²⁴⁶ Dieniezhnikov, S.S. (2018). World outlook problems of transhumanism ideas. *Філософія науки: традиції та інновації*, 2(18), 57.

ідентифікувати його статус та сприйняття у теперішньому соціумі. І головне питання у тому, чи цей філософський напрям спрямований на забезпечення гідного майбутнього людства або ж, навпаки, несе реальні загрози для нього? Навряд чи у найближчий час ми зможемо віднайти однозначну відповідь на це. Але, безперечно, трансгуманізм став одним з мейнстримів сучасного наукового дискурсу, свідченням чого є увага дослідників провідних світових вузів, створення організацій (Всесвітня організація трансгуманістів) та проведення різноманітних симпозіумів, конгресів, з'їздів, у тому числі за рахунок підтримки та фінансування ЮНЕСКО. І, на наше переконання, якщо відійти від найбільш дискусійних трансгуманістичних позицій (подолання смерті, репродуктивне клонування чи віртуальне моделювання), то окремі їхні ідеї (здобутки генної інженерії у сфері лікування смертельних хвороб, терапевтичне клонування, помірковане використання штучного інтелекту та можливостей віртуальної реальності) заслуговують на поглиблене вивчення, аналіз та сприйняття у практичній площині²⁴⁸. При цьому вкрай важливо та необхідно окреслити певні «допустимі межі» застосування здобутків науки і техніки, які б, виконуючи свою «місію» для людства, не створювали загрозу втрати загальнолюдських цінностей, у першу чергу, людської гідності та духовності, докорінно трансформуючи людську природу та руйнуючи її ідентичність²⁴⁹.

Висновки

Сенс людського життя є щастя, коли людина розуміє смисл свого життя, його цілепокладання та власну місію у суспільстві.

²⁴⁸ Попович, Т.П., Телеп, Ю.В., Ільченко, С.О. (2021, 27–28 травня). Трансгуманізм: визначення сутності. *Закарпатські правові читання: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (ч. 2, с. 64–65). Лазур, Я.В., Савчин, М.В., Менджул, М.В. та Хохлова, І.В. (ред.). Ужгородський національний університет. Ужгород: РІК-У.

²⁴⁹ Popovych, T. (2019). Transhumanism and anthropologic-legal dimension: the main tendencies of influence. *Visegrad Journal on Human Rights*, 5, 1, 118.